

УДК 314.117.3-054.72(497.115)“1918/1941”(093.2)

*Александар ПАВЛОВИЋ*

Институт за српску културу – Приштина / Лепосавић

## **СТРУКТУРА КОЛОНИСТИЧКИХ ДОМАЋИНСТАВА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ 1918-1941. ГОДИНЕ ПРЕМА ПОДАЦИМА У АРХИВСКОЈ ГРАЂИ\***

*Айсираќи:* На основу до сада неистражене архивске грађе у раду се разматра структура домаћинства колониста, које држава Срба, Хрвата и Словенаца, спровођењем аграрне реформе и колонизације, насељава на Косову и Метохији од 1918. до 1941. године. Циљ рада је покушај да се на светлост дана изнесу обавештења која могу да буду од користи у анализи породице и домаћинства на Косову и Метохији, нарочито када су у питању истраживања утицаја који на њих имају друштвено-економски процеси који се на том подручју у посматраном раздобљу одвијају. Употребом архивске документације у сврху доласка до одговарајућих обавештења, циљ рада је и пружање доприноса у афирмацији архивске грађе као писаног историјског извора у етнологским истраживањима, у којима проучавања сродничке организације заузимају важно место. У прикупљању података релевантних за тему рада употребљена је архивска грађа из Архива Југославије у Београду.

*Кључне речи:* породица, домаћинство, колонисти, Косово и Метохија, архивска грађа.

На проучавање породице и домаћинства на Косову и Метохији у етнологској литератури налази се тек спорадично и у недовољној мери. Систематски и теоријско-методолошки јасно заснованих истраживања на ту тему све до данас готово да нема. Грађа је великим делом непотпуна, расута по описима појава које прате кључне тренутке у животу појединца и породице, такође и у различитим радовима монографског карактера. Под утицајем романтичарских идеја, на којима се почетком 20. века као академска дисциплина заснива, домаћа етнологија се на пољу бављења сродничком организацијом

---

\* Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (Ев.бр. 178028), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

при том доста дуго фокусира само на *задрују*, коју је видела као *ауџенџичну*, дистинктивну карактеристику друштвеног живота српског и албанског становништва на Косову и Метохији.<sup>1</sup> Захваљујући томе, остали облици сродничког организовања остајали су углавном занемарени.<sup>2</sup> Додатно обележје на тај начин идеолошки усмереног интересовања огледало се у тачки од које се обично полазило, а из које се на задругу гледало у складу са „митом о традиционално стабилној задрузи“, услед чега се као циљ сваког проучавања наметало трагање за подацима који би потврдили својеврсни „идеалтипски модел“, присутан како у *народној свесџи*, тако и у свести самих истраживача.<sup>3</sup> Према том моделу, структуру задруге, која се временски везује за средину 19. века, чине три генерације, које предводи отац са својим ожењеним синовима и њиховом децом. Теза која се с тим у вези затим поставља гласи да током процеса модернизације у 20. веку задруга „нестаје“ или „изумире“, и да се њена структура замењује савременим моделом нуклеарних породичних домаћинства, како у руралним, тако и у урбаним срединама.<sup>4</sup>

Оно од чега се у овом раду полази јесте настојање да се на плану проучавања породице и домаћинства на Косову и Метохији пружи одређени допринос, уз покушај да се бављењу том темом не приступа кроз концепт трагања за задругом као карактеристичним „остатком“ из прошлости. За предмет истраживања узета је популација која у једном ограниченом историјском раздобљу представља посебан, готово специфичан социјално-економски слој

<sup>1</sup> Зорица Ивановић и Невена Ђурчић, „Одлике досадашњег етнологског проучавања породице на Косову“, *Еџнолошке свеске*, Етнологско друштво Србије, Београд, св. 10/1989, 83-84.

<sup>2</sup> Почеди бављења задругом на Косову и Метохији везују се за антропогеографске радове Јована Цвијића и његових следбеника Светозара Раичевића и Митра Влаховића. Највећи допринос проучавању задруге на том подручју, пак, учљив је у студијама неколико етнолога након Другог светског рата: Видосава Николић, „Српска породична задруга у метохијским селима“, *Гласник Еџнографској инстџиџуџија САНУ*, Београд, бр. 7/1958, 109-121; Mark Krasnić, „Šiptarska porodična zadruga u Kosovsko-metohijskoj oblasti“, *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije*, Priština, br. 4-5/1959-1960, 137-171; Мирко Барјактаровић, „Двовјерске шиптарске задруге у Метохији“, *Зборник радова Еџнографској инстџиџуџија САНУ*, Београд, бр. 1/1950, 197-209; исти, „Породична задруга Грковића код Призрена“, *Гласник Еџнографској музеја*, Београд, бр. 18/1955, 239-247; исти, „Porodična zadruga Bali Ćuka iz sela Boge (Rugova)“, *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije*, Priština, br. 1/1956, 275-283; исти, „Родовска задруга Османај из села Ђураковца код Пећи“, *Соџиолоџија*, Београд, бр. 2-3/1960, 85-98; исти, „О породичним задругама на Косову и Метохији“, у: *Косово и Метохија у свейџу еџнолоџије* (уредник: Мирјана Менковић), Етнографски музеј, Београд, 2004, 327-357; Аднан Морина, „Велике породичне задруге на Косову“, *Земља и људи*, Српско географско друштво, Београд, св. 24/1974; итд.

<sup>3</sup> З. Ивановић и Н. Ђурчић, нав. дело, 84.

<sup>4</sup> Džoel Halpern i Ričard Vagner, „Društvena struktura i vreme: Studija o Jugoslaviji“, у: *Radanje moderne porodice* (urednik: Anđelka Milić), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988, 256.

косовско-метохијског друштва. Ради се о мигрантима, односно колонистима из различитих крајева Краљевине СХС (Југославије), које власти у периоду између два светска рата насељавају на Косову и Метохији, на земљиште добијено тада спроведеном аграрном реформом. Циљ рада је да се на основу до сада неистражене архивске грађе на светлост дана изнесу поједине информације о колонистичким домаћинствима, на првом месту о њиховој структури, а како би тим путем била понуђена обавештења која могу да буду од користи у евентуалним наредним, обухватнијим анализама сродничког организовања на Косову и Метохији, нарочито када су у питању истраживања утицаја који на породицу и домаћинство имају миграторна кретања, друштвени, економски, културни и политички процеси који се на том подручју у посматраном раздобљу одвијају. Употребом архивске документације у сврху доласка до одговарајућих обавештења, циљ рада, ништа мање, јесте и покушај пружања доприноса у актуелизовању архивске грађе као писаног историјског извора који своју пуну афирмацију у етнолошким истраживањима тек треба да стекне.

У смислу теоријских одредница, на које се истраживање ослања, неколико је основних тачака. Као прво, у сагледавању појма *породица* полази се од њеног схватања као историјски променљиве социјалне групе са великим бројем варијација према облику, структури, функцијама и садржају темељних односа између чланова.<sup>5</sup> Сасвим конкретно, полази се од схватања по којем је породица историјски облик кроз који се остварује „веза између сродничке мреже и организације економског живота која омогућава репродукцију сродничке мреже“.<sup>6</sup> Сагледајући је у дијахронијској перспективи, Анђелка Милић породицу види заправо као сасвим модерну појаву која се омасовљује почевши од 19. века, када под утицајем урбанизације и индустријализације долази до редукције и трансфера економских функција ранијих облика сродничког организовања.<sup>7</sup> По њој је породица засебна, самостална сродничка

<sup>5</sup> Andelka Milić, *Sociologija porodice: Kritika i izazovi*, Čigoja, Beograd, 2007, 56.

<sup>6</sup> Arlene Skolnick, *The Intimate Environment, Exploring Marriage and Family*, Brown and Comp, Boston, 1973, 20.

<sup>7</sup> Појам *породица* код нас не постоји до 1818. године, будући да га у Вуковом речнику, који тада излази, нема. Уместо њега Вук саопштава два израза: први је *вамилија* или *фамилија*, односно латинизирана варијанта која је усвојена на Балкану и која се у различитим варијантама среће у свим главним европским језицима; други израз који Вук помиње јесте *обийељ*, старословенског порекла, који се у новије време издвојио као хрватска реч за породицу, иако његова етимологија не долази одатле, већ од глагола обитавати, становати, дакле од означавања групе са перманентним стаништем, припадности једном дому. Реч *обийељ* при том упућује на сасвим различит садржај и карактер односа од речи *породица*, која јасно имплицира скупину која настаје рађањем – ПО-РОД – и која на темељу такве везе представља пре свега сродничку групу. Француски историчар Жан Луј Фландрен примећује да речи *породица* нема доста дуго ни у Европи: појављује се у употреби тек 1835. године. Према његовим налазима,

јединица, која настаје на темељу друштвено признате везе супружника (брака) и њихове рођене или адоптиране деце, а чија је основна функција социјализација потомства и одржавање психичке стабилности одраслих чланова породице. Одатле, управо по својој структури и функцијама, она није исто што и предмодерна *домаћа* или *кућна заједница*, као облик радног и резиденцијалног уједињења групе у чијем оквиру се тек смештају породични односи и функције. До стапања значења породице у наведеном смислу и домаће или кућне заједнице, односно домаћинства, у значењу стамбеног окупљања чланова „под истим кровом“ које увек укључује и обављање одређених домаћих функција, према А. Милић долази такође од 19. века, од када се, њиховим поистовећивањем, ствара мала али веома интегрисана породична група, какву махом познајемо данас.<sup>8</sup>

Појмови *породица* и *домаћинство* нису дакле једнозначни. Породицу сачињавају супруг и супруга са децом, док се домаћинство састоји од људи који заједно живе и учествују у привређивању, а који су обично – мада то не мора да буде случај – најближи род једни другима.<sup>9</sup> Карл Казер, пак, такво, универзално разграничење дефиниција *породице* и *домаћинства* не види као потпуно оправдано, пре свега зато што сматра да се свакој дефиницији која превазилази статус општег места могу супротставити одређени приговори. По његовим речима, нема универзалног објашњења чак ни у случају дилеме да ли породица и домаћинство представљају једну исту или две потпуно различите групе и да ли под тим треба подразумевати у првом реду групу међусобно сродних лица или групу која бива дефинисана заједничком економском активношћу (што обухвата групе несродних лица), одакле предлаже да се та два термина посебно дефинишу за сваки културни простор.<sup>10</sup> Држећи се става да породична структура представља модерни феномен, А. Милић наведено разграничење бар у аналитичком смислу види као прихватљиво, утолико више ако се има у виду конкретна историјска датост појаве која се дефинише као породица, односно домаћинство. Реч је о појмовима, како каже, који су прошли историјски пут пре него што је уследило њихово спајање у новом облику породице у модерном добу. У том смислу, могуће је сматрати да је свака породица истовремено и домаћинство; нема породице без домаћинства, али свако домаћинство није и не мора да буде породица.<sup>11</sup>

---

до тог времена појам живота под заједничким кровом у изразима као што су *кућа*, *дом*, *домаћинство*, не повезује се нужно са постојањем блиског или ма каквог сродства између тако настањених људи. Напротив, за групе повезане сродничким односима употребљавају се другачији изрази, као што су: *лоза*, *род*, *династија*, итд. А. Милић, нав. дело, 41-42.

<sup>8</sup> Исто, 43, 84.

<sup>9</sup> Dž. Halpern, *Srpsko selo*, Srpski genealoški centar, Beograd, 2006, 135.

<sup>10</sup> Karl Kazer, *Porodica i srodstvo na Balkanu*, Udruženje za društvenu istoriju, Beograd, 2002, 18.

<sup>11</sup> А. Милић, нав. дело, 84.

Задругу, као појам који се у етнолошкој литератури доводи у тесну везу са *йородицом*, могуће је дефинисати као *домаћинство*, *домаћу* или *кућну заједницу*, чију структуру чине најмање две сродничке (или несродничке) групе, тј. породице.<sup>12</sup> У прилог таквом тумачењу иде и већина значења која се од прве половине 19. века па наовамо срећу у вези са појмом *задруга*. Већ Валтазар Божишић, наиме, наводи да се у члану 57. Грађанског законика Србије из 1844. године каже да се под „задругом или задружном кућом разумева више лица пунолетних самих или са својим потомством у заједници живећих“, те да у члану 507. истог законика стоји и да је „задруга онде, где је смеша заједничког живота и имања свезом сродства или усвојењем по природи основана и утврђена“.<sup>13</sup> По Филипу Мозлију, задругу чине две или више биолошких, малих породица, које заједно живе, располажу имовином и средствима за производњу, учествују у привређивању и потрошњи добара, а које су, мада то није обавезно, у сродству једна са другом.<sup>14</sup> Миленко С. Филиповић задругу види као особиту установу заједничког живота, ширу од биолошке породице. Она се састоји од више породица (најмање две), сроднички повезаних или не, чији чланови живе и раде заједнички по начелу поделе рада, заједнички располажу средствима производње која припадају заједници и заједнички искоришћавају плодове свог рада.<sup>15</sup> Према Џоелу Халперну, задругу „увек сачињавају најмање две инокосне породице у истом домаћинству и са заједничким привређивањем“.<sup>16</sup> Мирко Барјактаровић под задругом подразумева „заједничко, неподељено домаћинство (живота, рада и власништва) ожењене браће и њихове деце. За такву заједницу рекло би се понекад братска или братинска. Ако су у тој заједници били и родитељи ожењене браће, онда би се она каткада називала и очинском“.<sup>17</sup>

Задругу, за коју каже да је у некадашњој Југославији присутна и након Другог светског рата, Мартин Сегалан дефинише као породичну групу са одбрамбеном и привредном функцијом, која првобитно представља велику кућу, у којој је смештена читава патрилинеарна група – отац и његови

<sup>12</sup> Посматрајући је превасходно као сродничку, а тек у ширем смислу као корпоративну групу, услед чега сматра да је није могуће третирати као сродничку или корпоративну, већ само као сродничку и корпоративну, Казер као оправдан термин за задругу предлаже *йородично домаћинство*. К. Казер, нав. дело, 45.

<sup>13</sup> Valtazar Bogišić, „O obliku nazvanom inokoština u seoskoj porodici Srba i Hrvata“, u: *Izabrana dela i Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru*, Službeni list SFRJ, Beograd, 1986, 218-219.

<sup>14</sup> Phillip E. Mosely, „The peasant family: The zadruga or communal joint-family in the Balkans and its recent evolution“, in: *The Cultural Approach to History* (editor: Caroline F. Ware), Columbia University Press, New York, 1940, 95.

<sup>15</sup> Миленко С. Филиповић, *Човек међу људима*, Српска књижевна задруга, Београд, 1991, 3.

<sup>16</sup> Dž. Halpern, нав. дело, 135.

<sup>17</sup> М. Барјактаровић, „О породичним задругама на Косову и Метохији“, 327.

синови који раде заједно, а потом и радну јединицу која повезује више браће.<sup>18</sup> Посматрајући домаћинство као пребивалиште које може да удоми једну или више мањих јединица репродукције и потрошње – повезаних или не сродничким односима – а које сарађују како би обављале одређене производне задатке, Сегалан задругу убраја у *вишечлана домаћинсџва*, у којима заједно станује више нуклеарних породица, одакле је и њихово друго име *џолунуклеарна* домаћинства (на пример, родитељи, пар једног од њихове деце са својим потомством или родитељи са више парова венчане деце). Поред тог типа, он домаћинства по својој структури дели на још три врсте: *домаћинсџва без џородичне сџрукџуре*, која обједињују, на пример, двојицу пријатеља (ту се најчешће срећу самци); *џросџа домаћинсџва*, која се поклапају са нуклеарном породицом, која подразумева оца, мајку и децу, или, пак, само оца или мајку уколико је једно од њих удовац, односно удовица, изузимајући било ког другог сродника; *џроширена домаћинсџва*, састављена, осим од простог домаћинства, од предака, потомака или побочних сродника, што значи од оца или мајке, главе домаћинства или његове жене, евентуално од унучади или нећака или њихове деце, изузимајући прелазне генерације.<sup>19</sup> Сличан теоријски оквир за класификацију домаћинстава нуди и К. Казер. Он разликује: *домаћинсџво нуклеарне џородице* које чини један родитељски пар заједно са својом нежењеном и неудатом децом; *џроширено џородично домаћинсџво* састављено од нуклеарне породице и неке друге сродне особе, а која не спада у категорију детета (у зависности од тога да ли рођак или рођака припадају истој генерацији као и лице са којим су у корелацији, или некој другој генерацији, проширење може бити хоризонтално или вертикално); *сложено џородично домаћинсџво*: чине га две нуклеарне породице или више њих у вертикалном и/или хоризонталном поретку.<sup>20</sup>

## Колонисти на Косову и Метохији 1918-1941. године

Пре него што се пређе на разматрање података о структури колонистичких домаћинстава садржаних у архивској грађи, неопходно је у краћим цртама направити осврт на сáмо присуство колониста на Косову и Метохији у периоду између два светска рата. Оно је пре свега проузроковано настојањима нове, 1918. године створене југословенске државе да реши социјално-економско питање бројног сиромашног сељаштва које је широм њене територије живело на ивици егзистенције. Косово и Метохија, које након Првог балканског

<sup>18</sup> Martin Segalan, *Sociologija porodice*, Clio, Beograd, 2009, 79.

<sup>19</sup> Исто, 71-72.

<sup>20</sup> К. Kazer, нав. дело, 18-19.

рата улази у састав Србије и Црне Горе, а након Првог светског рата у састав Краљевине СХС (Југославије), у очима власти јавља се као подручје погодно за спровођење аграрне реформе, а онда, променама у имовинским односима и неутралисањем до тада постојећег феудалног система, и за насељавање сељака беземљаша на површине добијене тим путем.<sup>21</sup> С друге стране, иако се то обично није истицало у први план, насељавање колониста било је диктирано и политичким разлозима. Будући да су власти Србије и Црне Горе, а потом и државе Срба, Хрвата и Словенаца своју политику заснивале на националним основама, на идеологији словенства, аграрном реформом и колонизацијом требало је успоставити етничку равнотежу у односу на албанско становништво,<sup>22</sup> односно повећати број српског и црногорског живља на Косову и Метохији:<sup>23</sup> да се на тај начин – како се међу надлежнима говорило – унапреди национални интегритет и неутралише дејство оних снага које раде против државних интереса.<sup>24</sup>

<sup>21</sup> Циљ аграрне реформе није био само додела земљишта сељаштву које би тиме решило свој социјално-економски положај. Укидањем феудалног система и преласком неискоришћених површина (утрина, плодног шумског тла, напуштених имања, итд.) у власништво сељака, који би њиховом обрадом остваривали одређени економски и финансијски добитак, њоме је требало покренути привреду читавог косовско-метохијског подручја, која је на почетку 20. века, по модерним мерилима, била на изразито ниском нивоу.

<sup>22</sup> По попису из 1921. године број становника на Косову и Метохији износио је 428.283. Од тога, на основу изјашњавања према матерњем језику, Албанаца је било 278.441 или 65,0%, Срба 113.848 или 26,6%, Турака 27.910 или 6,5%, и осталих 8.084 или 1,9%. М. С. Фиашовић, „Етничке прилике у Јужној Србији“, у: *Сйоменница двадесетйеййодисйице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*, Скопље, 1937, 431.

<sup>23</sup> У *Уредби о насељавању нових јужних крајева* од 24. септембра 1920. године, првом званичном документу који регулише аграрну реформу и колонизацију на Косову и Метохији, стоји да се право на аграрну земљу даје свим држављанима Краљевине СХС. У начелу, по слову закона, и у каснијим званичним одредбама прописано је да се аграрном реформом и колонизацијом може користити свако, без обзира на етнички идентитет. Богдан Лекић, *Аграрна реформа и колонизација у Јуославији 1918-1941*, Службени гласник, Београд, 2002, 197-198.

<sup>24</sup> Ђорђе Крстић, судија врховног суда, који је 1927-1928. године у својству главног аграрног повереника у Скопљу радио на спровођењу колонизације у *Јужној Србији* (у Македонији, на Косову и Метохији), не без емотивног заноса о значају насељавања пише: „Питање колонизације Јужне Србије датира од оног часа, кад је победоносна српска војска скинула вековне окове са те заробљене и напаћене земље. Традиционална љубав према Косову и Јужној Србији још тада је покренула многе породице из других крајева да се огрију на новом сунцу и да наставе рад онде где су стари морали прекинути (...) Са нашег гледишта колонизација је првокласно државно питање Југа. Доприносећи решавању економско-социјалног проблема она спроводи национализовање и асимилацију тамошњих наших крајева, носиоц је слободне идеје те економско-културног напретка, гаранција јавне безбедности и боља залога за стабилност наших државних граница“. Ђорђе Крстић, *Колонизација у Јужној Србији*, Сарајево, 1928, 1.

Аграрна реформа и колонизација спровођене су 23 године, све до почетка Другог светског рата.<sup>25</sup> У том раздобљу на Косову и Метохији, на земљишту добијеном променама у аграрним односима, насељено је око 12.000 домаћинстава. Тај број у изворима није прецизан и варира у распону од приближно 11.500 до око 13.500. По статистици Министарства пољопривреде Краљевине Југославије, направљеној закључно са 1938. годином, број насељених домаћинстава износи укупно 11.407.<sup>26</sup> У *Списку колонија на територији Јужних крајева* истог министарства, од 8. јуна 1940. године, тај број је 13.706.<sup>27</sup> Непосредно по завршетку Другог светског рата број којим се у том смислу барата гласи 12.005.<sup>28</sup> Број чланова колонизованих домаћинстава, при том, креће се између 50.000 и 60.000. Закључно са 1938. годином он износи тачно 53.840.<sup>29</sup> Према *Статистичком прегледу колонизације* из 1941. године, састављеном на захтев Министарства пољопривреде на основу података прикупљених крајем 1939, а у којем је дат процентуални удео колониста у односу на број становника по срезовима, произлази да је на читавој територији Косова и Метохије, на којој је тада живело укупно 645.035 људи, број колониста био 58.263.<sup>30</sup>

Насељеници су долазили из различитих, претежно економски неразвијених крајева Краљевине СХС (Југославије): из Црне Горе, Херцеговине, Босне, Далмације, Србије. У статистици Министарства пољопривреде, направљеној закључно са 1938. годином, а у којој се даје осврт и на етнички идентитет насељеника, стоји да је од укупно 53.840 чланова 11.407 домаћинстава 49.244 било Срба, 4.229 Хрвата, 104 Словенца.<sup>31</sup> Међу осталима, чији је број готово незнатан, јављају се Власи, Русини, Руси, Немци, Албанци.<sup>32</sup> Насељавање је вршено у

<sup>25</sup> Колонизација је започета још непосредно након Првог балканског рата, када Косово и Метохија из оквира турске прелази у оквире српске и црногорске државе. У том првом периоду, међутим, она се одвијала само стихијски и у веома малом, готово безначајном обиму, без одговарајућих мера аграрне реформе, адекватног плана и организације, и то само до 1913. године. Други балкански рат, а затим и Први светски рат, довели су до тога да се колонизација одложи и да у већим размерама почне тек после 1918. године.

<sup>26</sup> Сумарни бројчани преглед насељеника на територији Македоније и Косова и Метохије. Архив Југославије, фонд 96, *Уставне аграрне реформе и колонизације Краљевине Југославије (1919-1941)*, фасцикла 14, архивска јединица 52 (у даљем тексту: АЈ, 96-14-52).

<sup>27</sup> Списак колонија на територији *Јужних крајева* од 8. јуна 1940. године. АЈ, 96-21-69.

<sup>28</sup> Подаци о броју насељеника Обласног народног одбора за Косово и Метохију од 5. августа и 5. децембра 1947. године. АЈ, фонд 97, *Уставне аграрне реформе и колонизације социјалистичког периода (1945-1948)*, фасцикла 31, архивска јединица 315.

<sup>29</sup> Сумарни бројчани преглед насељеника на територији Македоније и Косова и Метохије. АЈ, 96-14-52.

<sup>30</sup> Статистички преглед колонизације на Косову и Метохији из 1941. године. АЈ, 96-31-86.

<sup>31</sup> Сумарни бројчани преглед насељеника на територији Македоније и Косова и Метохије. АЈ, 96-14-52.

<sup>32</sup> Milovan Obradović, *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918-1941)*, Priština, 1981, 220.



готово свим крајевима Косова и Метохије, међутим, највише у ђаковичком, источком, пећком, подримском, а онда у гњиланском, грачаничком, вучитрнском, лапском срезу, односно у областима метохијске котлине и косовске равни, за које се сматрало да пружају задовољавајуће услове за бављење земљорадњом и у којима су постојале релативно добре саобраћајне везе. Колонисти су насељавани у већ постојећа села, у којима наилазе на староседелачки живаљ, али такође и у нова насеља која су подизана управо колонизацијом.<sup>33</sup>

Резултати аграрне реформе и колонизације нису изостали. Према једном извештају Министарства пољопривреде Краљевине Југославије, с краја тридесетих година 20. века, насељеницима је на Косову и Метохији подељено укупно 99.308,27 ha земљишта, или у просеку 8,47 ha по домаћинству.<sup>34</sup> На добијеној земљи махом су узгајане житарице и поврће, а у једној, додуше мањој мери, и воће, винова лоза, дуван и друго индустријско биље. На бављење сточарством наилазило се тек спорадично. Експлоатација добијеног земљишта дала је одређене резултате: многи колонисти дошли су у позицију да поправе свој економски положај, у чему су бележени и примери правог привредног напретка.<sup>35</sup> Посматрано у односу на укупан број становника Косова и Метохије, број колониста није био занемарљив. По подацима из *Сѣаѣиѣистѣичкој ѣрегледа колонизације* из 1941. године он је износио преко 9%.<sup>36</sup> Њиховим насељавањем на земљу добијену аграрном реформом у одређеној мери мењана је слика косовско-метохијског подручја: у демографском, економском, етничком погледу.

Аграрну реформу и колонизацију, међутим, пратиле су бројне тешкоће. Углавном су биле проузроковане спорашћу у доношењу потребних законских одредби за њихово спровођење, те често непланским и произвољним радом надлежних органа. Посебно болну тачку представљали су политиканство и нестручност аграрних службеника од којих је одвијање читавог процеса зависило.<sup>37</sup> Чиновништво, главни и окружни повереници, надлежни за аграрну реформу и колонизацију, у многим случајевима нису били уопште квалификовани, неретко нису показивали ни било какав интерес за проблеме које је требало да решавају.<sup>38</sup> Био је добар део оних који су своје позиције доживљавали као привилегију

<sup>33</sup> Александар Павловић, „Просторни распоред Срба и Црногораца колонизованих на Косову и Метохији у периоду између 1918. и 1941. године“, *Башѣиѣина*, Институт за српску културу, Приштина/Лепосавић, св. 24/2008, 242-243.

<sup>34</sup> М. Obradović, нав. дело, 210-212.

<sup>35</sup> А. Павловић, „Прилог проучавању економије колониста на Косову и Метохији 1918-1941“, *Архив*, Архив Југославије, Београд, св. 1-2/2010, 101-102, 104.

<sup>36</sup> Статистички преглед колонизације на Косову и Метохији из 1941. године. АЈ, 96-31-86.

<sup>37</sup> М. Obradović, нав. дело, 206.

<sup>38</sup> О незаинтересованости државе да аграрну реформу и колонизацију спроведе на одговарајући начин најбоље говори податак да су од укупно 23 министра аграрне реформе, колико их се сменило у првој деценији постојања Краљевине СХС (Југославије), само њих четворица

и као могућност за стицање политичке или материјалне користи,<sup>39</sup> а тек само као изузетак јављали су се појединци који су свој рад схватили озбиљно и одговорно, који су имали иницијативу захваљујући којој се послови на аграрној реформи и колонизацији нису увек обављали произвољно и стихијски. У свему томе највише су трпели колонисти. Услед произвољних или политички мотивисаних одлука аграрних власти, нимало ретка појава није била да им земља буде додељена погрешно и на штету локалног албанског становништва, што је доводило до непријатељства између колониста и староседелаца, до дуготрајног судског парничења, у крајности и до сукоба са трагичним, смртним исходом.<sup>40</sup> Због недовољног познавања терена и прилика у појединим крајевима, уместо тла погодног за земљорадњу дешавало се, такође, да колонистима буде додељена земља коју је тек уз огромне материјалне трошкове било могуће култивисати, или то није било могуће урадити уопште. Претежно сиромашног стања и без потребне помоћи државе, иако је она стално обећавана, у намери да економију на добијеној земљи заснују на пољопривреди, многи колонисти су тако били онемогућени. Да би преживели, надничили су на туђим имањима, радили у споредним делатностима, као што су рударство, рабацијање, копање канала, изградња путева, пруга и мостова које је финансирала држава, и сл.<sup>41</sup> Није био мали број оних који су материјално пропадали, као и оних који су се у немогућности да опстану враћали у стари завичај. Будући да их је већина локалног, албанског становништва, на челу са својим политичким вођама, видела као дошљаке који уз подршку државе узурпирају

---

обишла Косово и Метохију. Vladan Jovanović, „Tokovi i ishod međuratne kolonizacije Makedonije, Kosova i Metohije“, *Tokovi istorije*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, sv. 3/2006, 41.

<sup>39</sup> „За главног повереника могао је бити свако постављен“, пише Ђ. Крстић. „Није се тражило никаквих нарочитих квалификација. То су место заузимали људи или по протекцији или по партијској подесности, или по нужди. Правно се знање код главних повереника није тражило. Тако се догодило да су главни повереници били људи толико уских погледа на своју дужност, да многи од њих нису били дорасли ни отпремању дневних послова а камоли да спроводе тако велику акцију (...) мало је који од њих дошао у ближи контакт са насељеницима, ни један није израдио програм рада, бар за једну годину, а било их је и таквих који су и дуже времена остали на свом положају а да ниједном нису обишли ни своје главно колонизационо подручје (...) Што смо казали за главне поверенике, то је могло вредети и за окружне. Изузев неке часне изнимке (...) они су се регрутовали од људи који су отпуштени из других државних надлештава, било као сувишни било ради казне, или који су сматрали да је у аграрној реформи најподесније тло за постигнуће најсебичнијих материјалних интереса. Били су у положају да раде без икакве контроле; директива уопште никаквих нису добијали осим оних из министарства, које за практични рад нису биле довољне, јер су биле скроз опште нарави“. Ђ. Крстић, нав. дело, 46-47.

<sup>40</sup> А. Павловић, „Прилог о економско-социјалном положају колониста на Косову и Метохији 1918-1941“, *Архив*, Архив Југославије, Београд, св. 1-2/2009, 100-102.

<sup>41</sup> А. Павловић, „Прилог проучавању економије колониста на Косову и Метохији 1918-1941“, 102-104, 107-108.

ресурсе у којима и сама оскудева, с почетком Другог светског рата, 1941. године, колонисти падају под удар албанских оружаних формација које стају на страну окупатора. Долази до њиховог прогона, па и физичких ликвидација. По завршетку рата, избеглим колонијалним породицама повратак на имања добијена аграрном реформом махом је опструиран, чак и забрањиван, а непокретна имовина којом су пре рата располагали у прогону им је углавном уништена или опљачкана.<sup>42</sup>

## Структура колонијалних домаћинстава према подацима у архивској грађи

Архивска грађа о аграрној реформи и колонизацији на Косову и Метохији 1918-1941. године настала је делатношћу више стваралаца. У питању су друштвени субјекти који су непосредно или посредно били укључени у спровођење аграрне реформе и колонизације. То су првенствено Министарство за аграрну реформу Краљевине СХС и Министарство пољопривреде Краљевине Југославије,<sup>43</sup> са својим подручним органима, од којих је за Косово и Метохију најважнији био Врховно повереништво аграрне реформе у Скопљу, затим и Министарство колонизације Владе Демократске Федеративне Југославије, конституисано непосредно након Другог светског рата. Архивска грађа стваралаца из периода Краљевине СХС (Југославије) до данашњег дана остала је сачувана само делимично<sup>44</sup> и никада није обједињена на једном месту. Истражујући је у првој половини 80-их година 20. века, Јусуф Османи саопштава да се она налази у више архивских институција на простору бивше Југославије:

<sup>42</sup> Више о аграрној реформи и колонизацији на Косову и Метохији и страдању колониста у Другом светском рату видети у: М. Obradović, нав. дело; Никола Л. Гаћеша, „Насељавање Косова и Метохије између два светска рата и решавање насељеничког питања после Другог светског рата“, *Радови из аграрне историје и демографије*, Матица Српска, Нови Сад, 1995; Б. Лекић, нав. дело; Ненад Антонијевић, *Албански злочини над Србима на Косову и Метохији за време Другог светског рата*, Музеј жртава геноцида, Крагујевац, 2004; V. Jovanović, нав. дело.

<sup>43</sup> Након увођења личне владавине краља Александра Карађорђевића, 6. јануара 1929. године, и промене назива државе из Краљевина СХС у Краљевина Југославија, Министарство за аграрну реформу је укинато, а послови који су спадали у његову надлежност прелазе у надлежност Министарства пољопривреде, и то у оквир новоформираног Одељења за аграрну реформу. Гојко Маловић, „Установе аграрне реформе Краљевине Југославије 1919-1941.“, *Архив*, Архив Србије и Црне Горе, Београд, св. 1-2/2006, 16, 18-19.

<sup>44</sup> Грађа Министарства за аграрну реформу Краљевине СХС, Министарства пољопривреде Краљевине Југославије и Врховног повереништва аграрне реформе у Скопљу сачувана је не у процентима већ у промилима. Претпоставља се да је главнина уништена или да су је током Другог светског рата бугарски окупатори пренели у Бугарску, где је остала заробљена и заборављена. Исто, 18-19.

у Архиву Југославије и Архиву Војно-историјског института у Београду, Архиву Косова и Метохије у Приштини и Архиву Македоније у Скопљу.<sup>45</sup>

У истраживању структуре колониистичких домаћинстава на Косову и Метохији коришћена је архивска грађа из Архива Југославије у Београду, и то из фондова чији су називи *Усџанове аграрне реформе и колонизације Краљевине Југославије (1919-1941)* и *Усџанове аграрне реформе и колонизације социјалистичког периода (1945-1948)*, а у којима је смештен материјал Министарства за аграрну реформу Краљевине СХС и Министарства пољопривреде Краљевине Југославије, те материјал Министарства колонизације Владе ДФЈ.

Неколико је врста архивских докумената у поменутиим фондовима на основу којих је могуће доћи до увида у структуру колониистичких домаћинстава. Као прво, ту су молбе и решења за бесплатан превоз железницом колониста од места становања до места насељења која су на захтев Министарства за аграрну реформу добијана од Министарства саобраћаја Краљевине СХС (Југославије). „На основу акта Главног повереника повереног Вам Министарства из Скопља“, стоји у једној молби, „позване су све сиромашне земљорадничке породице које желе да им држава даде бесплатно земљиште за насељавање у јужној Србији. Стога сам принуђен обратити се Г. Министру с молбом да се мени издаде бесплатна карта за возњу железницом, те како бих могао отићи у јужну Србију и изабрати за себе земљу где да се населим. Понизан: Михаило А. Ђорђевић, земљорадник“.<sup>46</sup> У молбама за превоз железницом обично су дати следећи подаци: име и презиме лица које подноси молбу, одакле је родом и где се насељава, колико му пртљаг тежи килограма, колико има стоке и домаћих животиња, колико у домаћинству има чланова. Пример једне такве молбе је следећи: „Насељенику Јови Половини из Доброг Села, среза Д. Лопац, округа Госпић, дато је 16 хектара земљишта за насељавање у атару среза грачаничког, коју је и примио. Именовани је молио да му се одмах изда карта за бесплатан пренос задруге и осталог инвентара железницом од Бос. Крупе до Обилића. Молиоц је на протоколу изјавио да ће на ново насеље пренети и то: људи – 5, од којих

<sup>45</sup> Османи наводи и да је Комунистичка партија, односно Савез комуниста Југославије, стварала архивску грађу о аграрној реформи и колонизацији. Она је била смештена у неколико архивских установа: у Центру за архив и документацију Покрајинског комитета Савеза комуниста Косова и Метохије у Приштини, Архиву Централног комитета Савеза комуниста Југославије у Београду, Архиву Историјског института Црне Горе у Подгорици. Jusuf Osmani, *Arhivska građa o agrarnoj reformi i kolonizaciji na Kosovu 1918-1941*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Ljubljani, Ljubljana, 1984, 161-163.

<sup>46</sup> Молба Михаила А. Ђорђевића из Беле Паланке, округа пиротског, за издавање бесплатне карте за возњу железницом од 12. септембра 1919. године. АЈ, 96-46-129.

нико испод десет година; стоке – 2 коња, 4 говеда, 10 оваца, 2 свиње и 10 ком. живине; ствари, жита и грађе – 40.000 килограма“.<sup>47</sup>

Поред појединачних молби, у архивској грађи присутни су и читави спискови лица која моле да им буде додељен бесплатан превоз железницом до места колонизације. У једном од њих, из октобра 1919. године, дата су имена колониста којима је одобрен превоз железницом од Никшића до Урошевца, заједно са подацима о броју и узрасту чланова њихових домаћинстава.<sup>48</sup> Том приликом, а на шта се наилази и у другим сличним списковима, лице које се јавља као подносилац молбе обично не урачунава себе у укупан број чланова свог домаћинства (Филип Чановић, на пример, наводи да од укућана има два члана – једног испод и једног изнад 12 година, одакле произлази да их је укупно три).

Приказан кроз табелу, списак лица која су путовала од Никшића до Урошевца изгледа овако:

**Табела 1**

Име и презиме	Број чланова домаћинства		
	испод 12 год.	изнад 12 год.	укупно
Гаврило Чановић	/	/	1
Филип Чановић	1	1	3
Петар Чановић	/	3	4
Раде Чановић	2	2	5
Милета Чановић	/	8	9
Радован Чановић	/	1	2
Јован Чановић	/	3	4
Ђорђе Лабудовић	/	6	7
Никола Шурбатовић	2	2	5
Јован Шурбатовић	/	3	4
Јован Роћановић	1	1	3

Укупан број чланова домаћинстава у случају групе колониста упућених у Урошевац, како се из табеле види, кретао се од свега једног па до девет. У просеку, тај број износи 4,27. Осцилације у бројчаној структури по свему судећи биле су уобичајена појава и нимало редак случај није био да драстично одступају од просека, чак толико да су многа домаћинства бројала и преко десет чланова. За неког Драгог Џамбу тако, који подноси молбу за добијање

<sup>47</sup> Молба Јове Половине за добијање бесплатне карте за превоз железницом од 29. маја 1922. године. АЈ, 96-2-10.

<sup>48</sup> Списак лица и ствари за које се тражи бесплатан превоз од Никшића до Урошевца од 15. октобра 1919. године. АЈ, 96-46-129.

бесплатне железничке карте од Требиња до Урошевца, стоји да „именовани има 12 чељади у задрузи“.<sup>49</sup> Трифун Мирковић, из села Рисовац код Босанског Петровца, који путује до Липљана, а насељава се у селу Ново Рујце, у кући има „13 људи од којих двоје испод десет година, а три испод пет година“.<sup>50</sup> Милан Лабус, родом из истог села, и исто на путу за Липљан, има 11 чланова фамилије, међу којима једног до четири године, два до десет, осам изнад десет; Филип Митровић путује из Сарајева до Косовске Митровице: домаћинство му броји 14 чланова, од којих су два узраста до четири године, два до десет, а остали преко десет,<sup>51</sup> итд.

На наведеном списку уочљиво је присуство шест домаћинстава истог презимена. Велика је вероватноћа, наиме, да у том случају долази до насељавања више мушких сродника са својим породицама у истом месту, односно селу. Колонизација сродничких домаћинстава на једној локацији, уосталом, изгледа да није била никаква реткост. У прилог томе говори архивска грађа Министарства колонизације Владе ДФЈ, која садржи документе у вези са ревизијом аграрне реформе и колонизације на Косову и Метохији 1918-1941.<sup>52</sup> Те документе чине пре свега пријаве колониста за повраћај земље коју су добили аграрном реформом, са које су непосредно након избијања Другог светског рата прогнани, као и записници месних комисија за ревизију аграрне реформе и колонизације, вођени на рочиштима у вези са утврђивањем да ли право власништва над земљом чији се повраћај тражи полажу колонисти или староседеоци. Пријаве су по правилу попуњаване у форми обрасца, издатог од стране наведеног министарства, али су писане и у форми писма у којем ко-

<sup>49</sup> Молба Драгог Џамбе за добијање бесплатне железничке карте од 15. октобра 1919. године. АЈ, 96-46-129.

<sup>50</sup> Упутница за бесплатан превоз колониста и њиховог живог и мртвог инвентара до места колонизације на име Трифуна Мирковића од 30. маја 1922. године. АЈ, 96-2-10.

<sup>51</sup> Упутнице за бесплатан превоз колониста и њиховог живог и мртвог инвентара до места колонизације од 29. септембра 1923. године. АЈ, 96-2-10.

<sup>52</sup> Циљ ревизије био је да се неправилности које су пратиле додељивање земље колонистима на адекватан начин исправе. У уредби коју потписује министар за колонизацију Сретен Вукосављевић, ревизионе пропозиције дате су у четири члана: „Члан 1. Сви насељеници, који су уредним решењима били добили земљишта на Косову и у Метохији, или су купили земљишта или куће, могу се вратити на своја насеља. Члан 2. Где је насељем колониста било повређено нечије право својине, извршиће се ревизија и учинити исправке у року најкраћем, у коме то буде технички могуће. Члан 3. У случајевима када је колониста био насељен на имање каквог политичког емигранта, односно политичког кривца, колонисти ће се дати друго које земљиште, а оно земљиште, на коме је био насељен, вратити власнику. Члан 4. Онима који су за време фашистичке окупације били заузели имања колониста и населили се на њих за стално, а нису учинили никакве злочине, нити се огрешили о народно-ослободилачку борбу, даће се, по могућству, друго земљиште, ако су без земље или са недовољно земље“. Уредба о повратку насељеника на Косово и у Метохију од 2. маја 1945. године. АЈ, 97-5-48.

лонисти детаљније образлажу свој захтев и углавном незавидно стање у којем се са члановима својих породица налазе (образац и пропратно писмо често иду заједно у пријави). Пријаве су подношене по прогласу које је Министарство колонизације Владе ДФЈ објавило 4. августа 1945. године и колонистима је за пријављивање био дат рок од три месеца – до 5. новембра.

На основу поменуте архивске грађе, у којој се налазе подаци о томе одакле су колонисти родом, где су били насељени, каква их је судбина задесила током Другог светског рата, чиме располажу од покретне и непокретне имовине, види се да колонизација два или више сродничких домаћинстава на једном месту није била никаква реткост. За повраћај земље коју су добили у селу Верић, општине ракошке, среза источког, на пример, Министарству колонизације Владе ДФЈ у четири засебне пријаве обратили су се браћа Маровић са својим породицама, сви пореклом из села Дрежнице, код Огулина у Хрватској.<sup>53</sup> Истим поводом пријаве подносе и петорица браће Вујовић, родом из Црне Горе, који су за насељавање добили земљу у селу Тирез, општине пољаничке, среза дреничког, у Метохији.<sup>54</sup> У том селу земљу за насељавање добила су и три брата Абутовић са својим породицама, пореклом из села Драгишић код Мркоњић-града у Босни.<sup>55</sup> Да се врате на аграрном реформом добијену земљу траже и породице колонизоване из Црне Горе у село Краљица: четири породице Самарџића, по три породице Оташевића, Рогановића, Лалатовића, Жижиха, Чолаковића и Головића, по две породице Делибашића, Јовановића, Вукотића, итд.<sup>56</sup> У селу Пољанце, среза дреничког, земљу за насељавање добило је шест породица Лајовића, по три породице Дрекаловића, Делибашића, Вукотића, Драгојевића, и по две породице Стриковића, Баровића, Обрадовића, Митровића, Андријашевића, све из Црне Горе.<sup>57</sup> Повраћај земље у селу Броћна, среза дреничког, траже три породице Миловановић из Србије,<sup>58</sup> у селу Турићевац, истог среза, шест породица Вејновић из Хрватске,<sup>59</sup> итд.

У пријавама упућеним Министарству колонизације Владе ДФЈ, и у записницима ревизионих комисија, дати су и подаци о томе колико су колонисти

<sup>53</sup> Пријаве Стојана, Ђура, Михајла и Николе Маровића за повраћај земље од 12. и 21. августа 1945. године. АЈ, 97-7-53.

<sup>54</sup> Пријаве Богдана, Видака, Николе, Машана и Тетка Вујовића за повраћај земље од 14. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>55</sup> Пријаве Остоје, Лазара и Јована Абутовића за повраћај земље од 14. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>56</sup> Пријаве лица колонизованих у селу Краљица за повраћај земље. АЈ, 97-7-54.

<sup>57</sup> Пријаве лица колонизованих у селу Пољанце за повраћај земље. АЈ, 97-7-54.

<sup>58</sup> Пријаве Ђорђија, Тодора и Божидара Миловановића за повраћај земље у селу Броћна од 18. и 28. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>59</sup> Пријаве Ђура, Велимира, Љубомира, Радета, Глише и Владимира Вејновића за повраћај земље у селу Турићевац од 6. и 8. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54.

у домаћинству имали чланова док су били насељени на Косову и Метохији. Имајући у виду да је архивска грађа из периода до 1941. године сачувана само делимично, то може да буде од велике важности. „Са седам чланова своје породице“, стоји у једној од пријава, „био сам насељен у селу Новом Чикатову, општине красимировачке, среза дреничког, одакле сам расељен од стране Арнаута 1941. године, приликом капитулације“.<sup>60</sup> И у другим пријавама стоји слично. На пример: „У 1926. години добио сам као колониста земљу и кућу у селу Глоговац, општина глоговачка, срез дренички, округ косовско-митровички, и то 5 хектара, на којој сам радио и живео са пет чланова своје породице“.<sup>61</sup> Или: „У 1923. години добио сам као колониста земљу у селу Краљици, општини пољаничкој, среза дреничког, у величини од 25 хектара на којој сам радио и живео са својом фамилијом од девет чланова“.<sup>62</sup> Или, пак: „По завршетку Првог светског рата населио сам се са својом породицом као колониста на Косово. На Косову ми је додељена у селу и општини пољаничкој, засеоку Подлужје, срез дренички, државна утрина, коју сам од 1924. године, па до капитулације бивше Југославије, са својом породицом из својих средстава и својим трудом култивисао за обраду и подигао кућу, амбар, шталу за стоку и свињац од тврдог материјала. Од прихода са имања издржавао сам скромно своју породицу, која се састојала од 13 чланова“.<sup>63</sup>

У већини пријава и записника, међутим, не каже се као претходно. Углавном се наводи колико укућана колонисти имају у тренутку подношења пријаве, односно вођења записника, а то је период од августа до новембра 1945. године, дакле након Другог светског рата и прогона са Косова и Метохије. У том случају могло би се очекивати да подаци на које се ту наилази не одговарају чињеницама за раздобље до 1941, нарочито ако се има у виду да представљају одраз стања по завршетку четири ратне године, током којих је, услед ратних страдања, сасвим извесно могло доћи и до смањења броја чланова домаћинства.<sup>64</sup>

<sup>60</sup> Пријава Василија Јовановића за повраћај земље од 29. октобра 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>61</sup> Пријава Станка Дошена за повраћај земље од 22. октобра 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>62</sup> Пријава Радоја Јауковића за повраћај земље од 22. октобра 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>63</sup> Пријава Миљана Обрадовића за повраћај земље од 30. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>64</sup> У архивској грађи на више места присугна су сведочења о људским губицима међу колонистима у Другом светском рату. Берка неког Милоша Минића, насељеног у селу Мужевине код Истока, на пример, каже да јој је мајка умрла 1941. године, а отац погинуо у логору у Ђураковцу 1943. Записник комисије за ревизију аграрне реформе и колонизације у селу Мужевине, по предмету покојног Милоша Минића од 28. септембра 1945. године. АЈ, 97-7-53. За Николу Мушкињу, досељеног са Кордуна у село Верић, наводи се да је био „по занимању рудар у времену добијања земље, после земљорадник који је после батина од стране Арнаута 1941. године испребјан умро у селу Милошеву на Косову“. Записник комисије за ревизију аграрне реформе и колонизације у селу Верић, по предмету Николе Мушкиње од 27. септембра 1945. године. АЈ, 97-7-53. „Мој муж Драгомир“, саопштава Загорка Стојиљковић, насељена у селу Верић, „да би се осветио Немцима и Италијанима отишао је 1941. у партизане, и после једногодишње борбе, 7. марта 1942. погинуо је у селу Магаш у борби против непријатеља“. Пријава Загорке Стојиљковић



Број чланова колонијалних домаћинстава, према подацима из 1945. године, могуће је приказати у виду табеле, на узорку пријава подношених за повраћај земље у неколико села: Верић (у источном срезу), Тирез, Краљица, Пољанце, Броћна, Воћњак (у дреничком срезу), као и записника ревизионих комисија вођених по том основу.<sup>65</sup> Табеле су дате уз навођење лица на чије име пријаве и записници гласе и броја чланова њихових домаћинстава:

**Табела 2. Број чланова домаћинстава колонизованих у селу Верић**

Име и презиме	Бр. чланова домаћинства	Име и презиме	Бр. чланова домаћинства
Саво Бановић	5	Раде Јевтовић	7
Илија Павићевић	6	Ђорђе Коцић	6
Јован Милошевић	4	Благота Мандић	7
Томо Дагчевић	7	Стојан Маровић	7
Андра Марушић	5	Ђуро Маровић	5
Саво Марушић	8	Михајло Маровић	4
Ристо Брзуг	4	Никола Маровић	8
Никола Мушкиња	4	Душан Мирковић	8
Јагош Перошевић	5	Јован Николић	5
Јанко Перошевић	5	Благота Радоњић	6
Митар Мијушковић	7	Чедомир Симеоновић	6
Драгутин Чушић	8	Видосав Стаменковић	8
Ђуро Бурсаћ	5	Душан Торбица	8
Мирко Бурсаћ	7	Мина Вељовић	3
Саво Бурсаћ	8		

за повраћај земље од 5. октобра 1945. године. АЈ, 97-7-53. Гаврило Делибашић, колонизован у селу Краљица, наводи да му је умро син од две године и да му је за време напада непријатељске војске погинула ћерка. Пријава Гаврила Делибашића за повраћај земље од 12. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54. Велисав Жижић, исто колониста из села Краљица, каже: „Напомињем да ми је син Радоје Жижић погинуо као борац 2. маја 1945. године, као командир I чете III батаљона 15. мајевачке бригаде у селу Булинац код Беловара у Словенији“. Пријава Велисава Жижића за повраћај земље од 16. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54. Милица Вујић, насељена у селу Броћна, наводи да јој је муж Ђуро мобилисан 1941. године и да од тада не зна ништа о њему. Пријава Милице Вујић за повраћај земље од 21. октобра 1945. године. АЈ, 97-7-54. Удовица Јована П. Поповића, колонизованог у селу Спасов брег, саопштава да су јој августа месеца 1941. мужа стрељали италијански фашисти и да од тада са својом децом живи од милостиње. Пријава удовице Јована П. Поповића за повраћај земље од 18. августа 1945. године. АЈ, 97-7-53.

<sup>65</sup> Пријаве за повраћај земље и записници ревизионих комисија по предметима лица колонизованих у селу Верић. АЈ, 97-7-53; Пријаве за повраћај земље лицима колонизованим у селима Тирез, Краљица, Пољанце, Броћна, Воћњак. АЈ, 97-7-54.

**Табела 3. Број чланова домаћинства колонизованих у селу Тирез**

Име и презиме	Бр. чланова домаћинства	Име и презиме	Бр. чланова домаћинства
Лазар Марковић	6	Никола Шакић	15
Богдан Вујовић	2	Никола Драшковић	6
Војин Вујовић	1	Перо Драшковић	6
Видак Вујовић	8	Никола Љубичић	4
Никола Вујовић	7	Ђетко Вујовић	2
Машан Вујовић	7	Мирко Вујовић	1
Марко Банићевић	7	Радомир Вујовић	5
Крсто Шакић	8	Радиша Вујовић	7

**Табела 4. Број чланова домаћинства колонизованих у селу Краљица**

Име и презиме	Бр. чланова домаћинства	Име и презиме	Бр. чланова домаћинства
Машан Оташевић	6	Петар Делибашић	8
Ђорђе Самарџић	5	Никола Делибашић	9
Никола Самарџић	7	Гаврило Делибашић	9
Перо Оташевић	9	Глиша Лалатовић	8
Никола Оташевић	9	Перо Лалатовић	4
Лазар Радовић	5	Спасоје Головић	6
Томица Јовановић	5	Милун Головић	3
Алекса Самарџић	10	Радиша Драшковић	4
Милић Радовић	8	Живко Вукотић	7
Филип Николић	4	Спасоје Вукотић	5
Божо Чолаковић	11	Алекса Жижих	9
Благоје Чолаковић	6	Велисав Жижих	6
Ђетко Самарџић	9	Милица Јауковић	11
Видак Рогановић	8	Бошко Живковић	9
Радован Рогановић	8	Петар Мијатовић	3
Благога Рогановић	4	Симо Маликовић	4

**Табела 5. Број чланова домаћинстава колонизованих у селу Пољанце**

Име и презиме	Бр. чланова домаћинства	Име и презиме	Бр. чланова домаћинства
Бошко Савелић	22	Божидар Вукотић	4
Никола Вујадиновић	10	Данило Вукотић	8
Марко Вујадиновић	6	Илија Вукотић	5
Митар Вујадиновић	3	Марко Вукотић	8
Јован Митровић	7	Илија Драгојевић	1
Саво Митровић	6	Милован Драгојевић	5
Душан Лајовић	8	Новак Драгојевић	10
Милош Лајовић	9	Драго Вулановић	5
Видак Лајовић	7	Васо Делибашаић	7
Стеван Лајовић	3	Радован Делибашаић	6
Савић Лајовић	5	Петар Делибашаић	5
Крсто Чолаковић	5	Митар Андријашевић	8
Ђетко Баровић	5	Крсто Мирић	7
Радосав Стриковић	3	Радосав Гарић	11
Живко Стриковић	8	Милош Јовановић	8
Грујица Дрекаловић	10	Стеван Рогановић	9
Благоје Дрекаловић	10	Милун Лалатовић	3
Ђорђе Дрекаловић	6	Павић Обрадовић	8
Радислав Ђумић	6	Миљан Обрадовић	9
Илија Јанковић	6	Божо Никчевић	10

**Табела 6. Број чланова домаћинстава колонизованих у селу Бројна**

Име и презиме	Бр. чланова домаћинства	Име и презиме	Бр. чланова домаћинства
Ђорђе Миловановић	9	Јован Кокерић	7
Тодор Миловановић	7	Ђорђе Стрижов	4
Божидар Миловановић	6	Ђорђе Беара	3
Марко Новаковић	7	Душан Маџаревић	5
Лука Новаковић	7	Никола Маџаревић	7
Павле Просенац	8	Петар Маџаревић	4
Обрад Вукмирица	10	Раде Ђурић	8
Никола Шкулетић	4	Милош Ристић	21
Добросав Кокерић	7	Јово Пркут	3
Тодор Кокерић	11	Милоје Добрић	13
Радосав Кокерић	7		

**Табела 7. Број чланова домаћинства колонизованих у селу Воћњак**

Име и презиме	Бр. чланова домаћинства	Име и презиме	Бр. чланова домаћинства
Дамјан Ђоковић	6	Перо Божовић	5
Драгутин Мићовић	10	Стојадин Петровић	7
Радош Мићовић	11	Владимир Митић	10
Анто Перовић	6	Ђуро Вујовић	7
Јован Ђукановић	6	Марија Боровић	5
Недељко Вилотијевић	5	Нада Петровић	6
Миро Вилотијевић	3		

Просечан број чланова колонистичких домаћинства, према подацима датим у табелама, био би овај: у селу Верић – 6,07, Ђирез – 5,75, Краљица – 6,84, Пољанце – 7,05, Броћна – 7,52, Воћњак – 6,69. Скупа, за сва села заједно, просек би био 6,65. Имајући у виду да се наведено бројно стање односи на 1945. годину, оно о чему додатно треба водити рачуна јесте следеће: иако је током Другог светског рата дошло до страдања колониста, број чланова домаћинства, с друге стране, могао је бити увећан рађањем, услед чега подаци из 1945. године такође не морају нужно да одговарају стању до 1941. Саопштења о старосној структури домаћинства, међутим, у архивској грађи из 1945. године присутна су само спорадично. Тек у једном броју пријава за повраћај земље наводи се колико укућани колониста имају година. Слично је и са записницима ревизионих комисија. То није довољно за доношење општијих закључака о увећању броја чланова колонистичких домаћинства рађањем током Другог светског рата, али може да послужи као својеврсно полазиште у том правцу. Дотични Душан Лајовић, тако, насељен у селу Пољанце, наводи да у кући, поред себе, рођеног 1896. године, има жену Лепосаву (рођену 1905), синове Вељка (1930), Веселина (1932), Владимира (1936) и Велимира (1939), те ћерке Љубицу (1928) и Златију (1937).<sup>66</sup> Марко Вујадиновић, исто из села Пољанце, од укућана има мајку од 78 година, жену (од 35), децу Вујадина (16), Велибора (13) и Мирослава (9).<sup>67</sup> Владимир Стојковић, насељеник у селу Турићевац, као чланове домаћинства набраја жену Стану, стару 42 године, синове Стојка и Ђуру, старе 18 и 8 година, ћерке Зорицу и Драгицу, старости 14 и 9 година.<sup>68</sup> Кристина Павићевић, жена покојног Илије, колонизованог у селу Верић, живи са четворо деце: синовима Лазаром, Јованом

<sup>66</sup> Пријава Душана Лајовића за повраћај земље од 19. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>67</sup> Пријава Марка Вујадиновића за повраћај земље од 26. октобра 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>68</sup> Пријава Владимира Стојковића за повраћај земље од 14. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54.

и Костом, од 19, 15 и 6 година, и ћерком Станом од 16 година.<sup>69</sup> И удовица Јована Милошевића, Милица, стара 45 година, такође са земљом у Верићу, живи са децом: синовима Добривојем и Велимиром, узраста 14 и 12 година.<sup>70</sup>

Да саопштења о старосној структури не говоре само једно, а то је да се домаћинства колониста 1945. године састоје искључиво од чланова рођених пре Другог светског рата, побринули су се архивски документи из којих се види да принове код извесног броја насељеника од 1941. па надаље уопште нису биле реткост. У записнику ревизионе комисије по предмету Николе Мушкиће, насељеног у селу Верић, рецимо, стоји да Драгица, удовица именованог, има двоје деце: сина Јована од 15 и ћерку Недељку од четири године.<sup>71</sup> За Јагоша Перошевића, насељеног исто у Верићу, у записнику вођеном у вези са његовим случајем каже се да живи са женом Секицом, старом 36 година, сином Слободаном, старим четири године, и ћеркама Милицом и Милевом, старости шест и две године.<sup>72</sup> У пријави за повраћај земље коју је добио у селу Доброшевац, Драган С. Петковић наводи да поред себе у домаћинству има још седам укућана, и то: оца, мајку, жену, брата, троје деце узраста три, четири и пет година,<sup>73</sup> итд.

Наведена саопштења, како се види, преко података о старосној структури непосредно говоре и о саставу колонијалних домаћинстава. Њих углавном чине супружници (од којих поједини 1945. године нису више међу живима) и њихова деца. Уз податке из табела 2-7, из којих произлази да се у неколико косовско-метохијских села просек чланова колонијалних домаћинстава креће између 5,75 и 7,58, дата саопштења могу да указују на распрострањеност нуклеарне или инокосне породице као домаћичке структуре колониста. У прилог томе говоре и остали архивски документи у којима се поред броја чланова колонијалних домаћинстава саопштава и њен састав. У записнику аграрне комисије вођеном по предмету Милоша Мрчалице, на пример, стоји да су иза његове смрти, као чланови породице који траже повраћај земље у селу Мужевине код Истока, остали жена Марија и четворо деце.<sup>74</sup> По предмету

<sup>69</sup> Записник комисије за ревизију аграрне реформе и колонизације у селу Верић, по предмету Илије Павићевића од 27. септембра 1945. године. АЈ, 97-7-53.

<sup>70</sup> Записник комисије за ревизију аграрне реформе и колонизације у селу Верић, по предмету Јована Милошевића од 27. септембра 1945. године. АЈ, 97-7-53.

<sup>71</sup> Записник комисије за ревизију аграрне реформе и колонизације у селу Верић, по предмету Николе Мушкиће од 27. септембра 1945. године. АЈ, 97-7-53.

<sup>72</sup> Записник комисије за ревизију аграрне реформе и колонизације у селу Верић, по предмету Јагоша Перошевића од 27. септембра 1945. године. АЈ, 97-7-53.

<sup>73</sup> Пријава Драгана С. Петковића за повраћај земље од 5. новембра 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>74</sup> Записник комисије за ревизију аграрне реформе и колонизације у селу Мужевине, по предмету Милоша Мрчалице од 28. септембра 1945. године. АЈ, 97-7-53.

Пере Јовићевића, насељеног у истом селу, а погинулом 1923. године у борби против качака, пише слично: повраћај земље тражи његова удовица са ћерком.<sup>75</sup> За Тому Дагчевића, колонисту из Верића, у записнику аграрне комисије наводи се да од укућана има жену и петоро деце;<sup>76</sup> за Ристу Брзута, насељеног исто у Верићу, да има жену Савету, сина Момчила и ћерку Милену.<sup>77</sup> У пријави Министарству колонизације Владе ДФЈ, Радојица Јаковљевић, колониста из села Глоговац, у дреничком срезу, где тражи да се врати на добијену земљу, каже да у породици има жену, ћерку и сина.<sup>78</sup> Риста Ковачевић, насељен такође у Глоговцу, у обраћању истом министарству наводи да живи са женом и једним дететом.<sup>79</sup> Глигорије М. Опачић, колонизован у селу Бањица, у красимировачкој општини, среза дреничког, каже да у кући има жену и осморо малолетне деце,<sup>80</sup> итд.

Састављеност колонистичких домаћинстава од супружника и њихове деце није дакле била ретка појава. Напротив. На основу архивске грађе, међутим, не може се тврдити да је такав састав био и једини. Већ двоцифрени бројеви чланова појединих домаћинстава, наведених рецимо у табелама 3-7, а од којих се неки крећу близу или преко две десетине, затим и структура која превазилази структуру засновану на релацији супружници – њихова деца (као што је то случај са породицом Драгана С. Петковића, колонисте из Доброшевца, који живи са оцем, мајком, женом, братом и троје деце), индикатор су присуства колонистичких домаћинстава која поред чланова породице обухватају једног или више сродника. Појам *задруга*, с тим у вези, код колониста није нимало неуобичајен. Лука С. Шушњар, колонизован у селу Доња Коретица, у красимировачкој општини, о бројном стању свог домаћинства каже: „Моја задруга има седам чланова“.<sup>81</sup> Никола Кашиковић, насељен у истом селу, каже ово: „Поред мене имам у задрузи још три члана“.<sup>82</sup> Слично говори и Гаврило Делибашић: „У задрузи имам (живих) осам чланова породице“;<sup>83</sup> затим Никола Делибашић: „У задрузи имам брата, мајку, жену и четворо деце, у војсци имам брата“;<sup>84</sup>

<sup>75</sup> Записник комисије за ревизију аграрне реформе и колонизације у селу Мужевине, по предмету Пере Јовићевића од 28. септембра 1945. године. АЈ, 97-7-53.

<sup>76</sup> Записник комисије за ревизију аграрне реформе и колонизације у селу Верић, по предмету Томе Дагчевића од 27. септембра 1945. године. АЈ, 97-7-53.

<sup>77</sup> Записник комисије за ревизију аграрне реформе и колонизације у селу Верић, по предмету Риста Брзута од 27. септембра 1945. године. АЈ, 97-7-53.

<sup>78</sup> Пријава Радојице Јаковљевића за повраћај земље од 17. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>79</sup> Пријава Ристе Ковачевића за повраћај земље од 17. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>80</sup> Пријава Глигорија М. Опачића за повраћај земље од 22. октобра 1945. године. АЈ, 97-7-53.

<sup>81</sup> Пријава Луке С. Шушњара за повраћај земље од 15. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>82</sup> Пријава Николе Кашиковића за повраћај земље од 22. октобра 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>83</sup> Пријава Гаврила Делибашића за повраћај земље од 12. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>84</sup> Пријава Николе Делибашића за повраћај земље од 12. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54.

а онда и Петар Делибашић, заједно са претходном двојицом колонизован у селу Краљица: „У задрузи имам жену, петоро деце и сина у војсци“.<sup>85</sup> Милутин Самарѣић, насељен такође у Краљици, наводи следеће: „У задрузи имам (...) 16 чланова породице“;<sup>86</sup> а Андрија Радуловић, из истог села: „У задрузи имам 13 чланова породице“,<sup>87</sup> итд.

Употреба појма *здруѣа* у наведеним примерима довољно добро говори о његовом присуству у речнику колониста. С друге стране, далеко је од тога да је тиме пружен доказ о постојању задруге као структуре домаћинства, под којом се подразумева заједница најмање две хоризонтално/вертикално сроднички повезане или неповезане нуклеарне породице. Тај се појам у овом случају може посматрати пре свега као синоним за реч „породица“, нарочито ако се узме у обзир да се у исказима појединих колониста он односи на заједницу која броји свега неколико чланова, или на скушину људи која је већ означена појмом *ѣородица* („У задрузи имам (живих) осам чланова породице“). Уколико се имају у виду изјаве последње двојице колониста, појам *здруѣа*, такође, може се посматрати и као термин којим се означава заједница живљења групе сродника, чиме се, бар донекле, имплицитно сугерише постојање структуре домаћинства која би одговарала задружном обрасцу.

О томе да ли је задруга као домаћичка структура заиста присутна међу колонистима, терминологија у архивским документима може само да да одређени наговештај. За потврду, односно оспоравање, у том смислу ипак је од највеће важности не материјал у којем се спомиње појам *здруѣа*, а у којем о самом домаћинству, осим броја чланова нема других информација, већ материјал у којем су садржани подаци управо и о саставу, или структури домаћинства. Један од архивских докумената који је могуће узети као полазиште у потрази за задругом међу колонистима јесте рецимо пријава Милоша Тошовића, поднета Министарству колонизације Владе ДФЈ за повраћај земље у селу Ђураковац код Истока. У тој пријави Тошовић наводи да је земља коју тражи добијена на име његовог оца Ђуре, а да у тренутку њеног подношења поред себе у домаћинству има још шест чланова, и то снају са ћерком, брата са супругом и двоје деце.<sup>88</sup> Следећи документ је записник аграрне комисије по предмету Вуксана Девића, колонизованог у селу Љубожда, исто код Истока, у којем се каже да дотични у кући, уз своју породицу, која броји десет чланова, има и брата Зеку, са породицом од шест чланова, одакле их је укупно 16.<sup>89</sup>

<sup>85</sup> Пријава Петра Делибашића за повраћај земље од 12. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>86</sup> Пријава Милутина Самарѣића за повраћај земље од 12. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>87</sup> Пријава Андрије Радуловића за повраћај земље од 12. августа 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>88</sup> Пријава Милоша Тошовића за повраћај земље од 19. октобра 1945. године. АЈ, 97-7-53.

<sup>89</sup> Записник комисије за ревизију аграрне реформе и колонизације у селу Љубожда, по предмету Вуксана Девића од 29. септембра 1945. године. АЈ, 97-7-53.

Нешто слично забележено је и у записнику по предмету браће Андре и Саве Марушић, насељених у Верићу, за које се каже да су „заједно добили земљу; после рата се поделили“. Наводи се да Андра има два сина и две ћерке, а Сава жену, четири сина и две ћерке.<sup>90</sup>

Претпоставка о присутности задруге међу колонистима, а како се из приложеног види, испоставља се да није далеко од истине. Већ у случају Милоша Тошовића, насељеног у Ђураковцу, назире се њено постојање: Тошовић тражи повраћај земље, коју је добио његов отац, и истовремено наводи да у домаћинству има снају са ћерком и брата са својом породицом. То указује на једно: као колониста, именовани је до 1941. године живео у заједници са својим оцем (вероватно и са мајком), такође и са братом и његовом породицом (чињеница да има снају и унуку говори о томе да је и сâм био ожењен и да је имао властити пород). Случајеви браће Девић и Марушић изгледа да претпоставци о постојању задруге дају много бољу потврду: први после Другог светског рата и даље живе заједно, док су се други поделили.

Дилему око присутности задружних домаћинстава код колониста може да отклони неколико наредних докумената, изабраних међу више других сличног садржаја. У првом од њих помиње се неки Јанко Љушић, насељеник у Истоку, стар 75 година, који је „у времену доделе земље био срески пандур а данас земљорадник“. За Љушића се наводи да од укућана има жену, пет синова, две снаје и шесторо унучади.<sup>91</sup> На другом месту помињу се браћа Јаков, Милоје и Крста Крстић, исто насељени у Истоку, а који су земљу добили на име оца Милића Крстића. За задругу именованих наводи се да има 35 чланова.<sup>92</sup> Следећи је документ у којем раније већ поменути Драган С. Петковић саопштава ово: „Пре рата био сам насељен у селу Доброшевцу, општине чикатовачке, среза дреничког. Као насељеник од државе сам добио око 14 хектара земљишта, на коме сам подигао кућу и остале зграде о свом трошку. Одмах после капитулације био сам принуђен да се са својом породицом преселим у Србију, у место рођења, у село Гласовик, општина Житни поток, срез пусторечки. Тамо сам оставио старе родитеље, жену и троје малолетне деце и брата Радомира, који живи са мном, неподељен, у заједници“.<sup>93</sup> Један од докумената у овом низу је и онај насловљен на дотичну Милицу Вујић, колонизовану у селу

<sup>90</sup> Записник комисије за ревизију аграрне реформе и колонизације у селу Верић, по предмету Андре и Саве Марушића од 27. септембра 1945. године. АЈ, 97-7-53.

<sup>91</sup> Записник комисије за ревизију аграрне реформе и колонизације у Истоку, по предмету Јанка Љушића од 28. септембра 1945. године. АЈ, 97-7-53.

<sup>92</sup> Записник комисије за ревизију аграрне реформе и колонизације у Истоку, по предмету Јакова, Милоја и Крсте Крстића од 28. септембра 1945. године. АЈ, 97-7-53.

<sup>93</sup> Пријава Драгана С. Петковића за повраћај земље од 5. новембра 1945. године. АЈ, 97-7-54.



Броћна. У пријави за повраћај земље између осталог она каже: „На ово имање били су ми насељени свекар, покојни Шпиро Вујић (умро пре 3 месеца), и мој муж Ђуро Вујић, мобилисан у бившој југословенској војсци 1941. године, када је отишао, и од тада па до данас не знам ништа о њему. Имам једно мушко дете од њега, старо шест година. Такође је са нама живео и брат мога мужа са његовом породицом, за кога чујем да се сада налази негде у Далмацији“.<sup>94</sup>

## Завршно разматрање

Још од времена свог оснивања, етнологија је оригиналност у поређењу са другим друштвеним наукама стекла „истраживањем на терену“, тј. методолошки посебно разрађеним концептом етнографског рада који подразумева непосредно бележење, посматрање и учествовање у појавама које су предмет проучавања. Такав начин долажења до емпиријског материјала условљаван је оријентацијом етнолошких интересовања, која су се примарно фокусирала на културе без писма и писаних докумената. Према речима Клод Леви-Строса, међутим, непосредно бележење података, кроз опсервирање појава и вођење разговора са њеним учесницима, а које и дан-данас фигурира као незаобилазан методолошки поступак етнолошког рада, узроковано је не толико оријентацијом колико објектом истраживања етнологије. „Етнологија се пре свега занима за оно што није написано“, како каже, „не толико што народи које она проучава не умеју писати, колико зато што је оно чиме се занима друкчије од свега што људи обично мисле забележити у камену или на папиру“.<sup>95</sup> Посматрано у односу на историографију, која се у доласку до неопходних информација у многome ослања на писану грађу, етнологија одатле методолошки не мора нужно да буде конципирана на посве различитим основама, но питање са којим се у том случају може срести гласи има ли у писаној грађи података потребних за сазнавање појава које проучава?

Архивској грађи, као писаном извору који се према веродостојности у преношењу података убраја у историјске изворе првог реда, у домаћој етнологији све до најновијег доба није посвећивано превише пажње, иако се као први етнолог који је користио ову врсту извора јавља још Тихомир Ђорђевић, који у предговору своје књиге *Из Србије Кнеза Милоша – културне ѣриликe од 1815. до 1839. ѣодине*, објављене 1922, експлицитно наводи да му је главни извор из којег је узимао грађу био управо државни архив.<sup>96</sup>

<sup>94</sup> Пријава Милице Вујић за повраћај земље од 21. октобра 1945. године. АЈ, 97-7-54.

<sup>95</sup> Claude Lévi-Strauss, *Структурална антропологија*, Стварност, Загреб, 1989, 36.

<sup>96</sup> Тихомир Р. Ђорђевић, *Из Србије Кнеза Милоша – културне ѣриликe од 1815. до 1839. ѣодине*, Просвета, Београд, 1983, 7.

Након тога, до појаве одређеног интересовања за архивску грађу у етнологским истраживањима долази тек 70-их и 80-их година 20. века, па се од тог периода међу нашим етнологима који су се у својим радовима служили и архивским подацима јављају Боривоје Дробњаковић, Митар Влаховић, Слободан Зечевић, Шпиро Кулишић, Видосава Стојанчевић, Ђурђица Петровић, Никола Ф. Павковић, Сребрица Кнежевић, Мирјана Прошић-Дворнић, Милка Јовановић, Десанка Николић, Јасна Бјеладиновић-Јергић, Драгана Радојичић,<sup>97</sup> Бранко Ђупурдија.<sup>98</sup>

Афирмација архивске грађе као извора у етнологским истраживањима још увек није постигнута у пуној мери. Разматрајући њену вредност, Мирјана Прошић-Дворнић каже да она садржи обиље података о различитим институцијама, друштвеним, културним, економским приликама, административним и законским прописима и уредбама, друштвеном положају, социјалној и просторној покретљивости становништва, као и о многим другим питањима која су важна за општи ниво спознаје о глобалним друштвеним структурама и кретањима, док, с друге стране, у њима има приметно мало информација о свакодневном животу, навикама, могућностима и потребама људи, њиховом односу према правилима и нормама које диктирају владајући слојеви друштва, и сл.<sup>99</sup> Ђурђица Петровић, као и Драгана Радојичић, налазе се на сличном становишту. Према њима, архивски извори представљају најпрецизнији информатор за објективно утврђивање историјских димензија и процеса, узрока и последица појава из домена културе. Насупрот томе, у њима је само систематским и прецизним радом могуће пронаћи и пописе инвентара кућа, последње жеље умирућих, пописе украдене или опљачкане робе, ствари положених у залог, затим спискове предмета које млада носи у мираз, одеће коју добијају слуге и шегрти када се запошљавају, извештаје са судских процеса, забране и одредбе локалних власти или државе, итд, а захваљујући чему је, уз обавезну компарацију са другим изворима, у одређеној мери могуће утврдити и сагледати свакодневицу, људске навике, потребе, интересе, тежње, нарави, схватање лепог, доброг, погрешног, и сл.<sup>100</sup>

<sup>97</sup> Сребрица Кнежевић, „Архивски и остали извори о настанку и почетном замаху у раду Етнографског музеја у Београду“, у: *Архивска грађа као извор за историју*, Архив Србије, Београд, 2000, 413-414; Драгана Радојичић, „Архивски извори у реконструкцији живота“, у: *Етнологија и антропологија: сјање и персијективе* (уредник: Драгана Радојичић), Етнографски институт САНУ, Београд, 2005, 115-116.

<sup>98</sup> Ђупурдија на основу архивске грађе истражује породице колонизоване након Другог светског рата у Бајмоку, на северу Бачке. Видети: Бранко Ђупурдија, *Породица колониста у Бајмоку 1945-1948*, Српски генеалогски центар, Београд, 2005.

<sup>99</sup> Мирјана Прошић-Дворнић, „Истраживање прошлости и питање извора у етнологији – Меморијална и путописна грађа“, *Етнологске свеске*, Етнологско друштво Србије, Београд, св. 8/1987, 44.

<sup>100</sup> Đurđica Petrović, „Dubrovački arhiv kao izvor za etnologiju“, *Arhivist*, Historijski arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik, sv. 1-2/1979, 159; Д. Радојичић, нав. дело, 118.

Као извор, архивска грађа дакле има својих предности, али и недостатака. За етнологију је од значаја, будући да непосредно произлази из одређеног догађаја или појаве, одакле у преношењу информација до истраживача нема посредника који би те информације могао да саопшти у другачијем светлу. Подаци које архивска грађа садржи, пак, у многоме су селективни, и највећим делом респондирају са тзв. јавном сфером живота, са стварношћу протканом мрежом формално-институционализованих односа, док само у мањој мери осликавају приватност, збивања у свакодневици, схватања, нарави људи, и сл. Када је реч о истраживању домаћинства, као заједнице живота и рада једне или више мањих јединица репродукције и потрошње, повезаних или не сродничким односима, архивска грађа може да буде од великог значаја. Тако бар показује случај архивског материјала у вези са аграрном реформом и колонизацијом на Косову и Метохији 1918-1941. године. Употребом тог материјала, на основу одређеног узорка, долази се до појединих обавештења о колонијалним домаћинствима, на првом месту до оних насталих опсервацијом *сидоља*, а захваљујући којима је могуће доћи до сазнања најпре о једном, а то је домаћичка структура. На податке *изнујира*, о животу унутар домаћинства, о односима између њихових чланова, итд, а који би омогућили увид у „ткиво“ које домаћичку структуру „испуњава“, у архивској грађи наилази се у незнатном броју или се не наилази уопште.

Колонијална домаћинства бројала су од једног па до десетак, у појединим случајевима и до пар десетина чланова. Према попису колониста који 1919. године путују железницом од Никшића до Урошевца у домаћинству их је просечно било 4,27. По подацима за неколико села у источном и дреничком срезу, просек је 6,65 чланова по домаћинству. Реч је о просеку добијеном на основу података из 1945. године, одакле га у сагледавању стања за период од 1918. до 1941. у одређеној мери треба узети са резервом, нарочито ако се има у виду да је услед страдања током Другог светског рата могло доћи до смањења броја чланова домаћинства, или, с друге стране, до његовог увећања рађањем. Оно о чему при том додатно треба водити рачуна јесу подаци у којима се помињу домаћинства са само једним чланом. Нису били ретки колонисти, наиме, који су на Косово и Метохију долазили прво сами, да би тек нешто касније, након што би се колико-толико снашли у новој средини, доводили и остале чланове своје фамилије. Како се могло догодити да долазак осталих укућана не буде нигде забележен, не мора обавезно да значи да домаћинство чини само један члан уколико тако пише у неком од докумената, рецимо у каквом путном списку, и сл. Указивање на питање самачких домаћинства значајно је и ако се погледају документи из 1945. године, на пример пријаве за повраћај земље и записници ревизионих комисија вођених по том питању, а у којима на неколико места (видети табеле 3 и 5) стоји да поједина

лица живе сама. То не мора да буде одраз стања до 1941. године, већ можда нешто сасвим друго: да неки појединци желе да се издвоје из својих дотадашњих породица и домаћинстава и да започну самосталан живот; да неки, стицајем околности, већ живе одвојено од својих бивших укућана; неки су можда остали без чланова својих фамилија па се након Другог светског рата враћају као самци на земљу коју су им очеви добили за насељавање, и сл.

Како из архивске грађе произлази, структура колониистичких домаћинстава на Косову и Метохији 1918-1941. године заступљена је у неколико варијанти, које готово у потпуности могу бити обухваћене типовима домаћинстава које у својим класификацијама наводе Мартин Сегалан и Карл Казер. Чини се да је међу њима најраспрострањенија структура састављена од супружника и њихове деце, односно *јросѿо домаћинсѿво*, како га назива Сегалан, тј. *домаћинсѿво нуклеарне јородице*, како га назива Казер. Присуство неког од вертикалних или хоризонталних сродника у таквом домаћинству – оца, мајке, нежењеног брата, неудате сестре, итд. – није неуобичајена појава, што значи да се међу колонистима јављају и *јроширена домаћинсѿва*. О томе у којој мери се јавља задруга, односно *вишечлано* или *сложено домаћинсѿво*, сама терминологија у архивској грађи не представља потпуно поуздан извор, међутим, садржај једног броја докумената несумњиво указује на њену заступљеност. Као домаћинство, задруга се среће са структуром коју чине хоризонтално сроднички повезане нуклеарне породице (на пример два брата са својим породицама) или са структуром састављеном од хоризонтално, али и вертикално сроднички повезаних нуклеарних породица (на пример супруг и супруга са ожењеним и нежењеним синовима). *Домаћинсѿва без јородичне сѿрукѿуре*, како их назива Сегалан, а која чине самци, изгледа да су међу колонистима реткост. О њима је могуће говорити тек на основу неколицине докумената у којима се наводи само број чланова домаћинства, при чему се на архивску грађу која би њихово присуство непосредно потврдила, кроз саопштења о саставу домаћинстава, током истраживања није наишло.

Архивска грађа употребљена у истраживању само је део грађе која стоји на располагању у проучавању структуре колониистичких домаћинстава на Косову и Метохији 1918-1941. године, те стога у раду остварене резултате није могуће прихватити као потпуне, нити изнети ставови могу бити узети као општи. Реч је заправо само о претпоставкама које тек треба потврдити или оповргнути. У том смислу, неопходно би било предузети далеко опсежнија истраживања разматране тематике, а која би у обзир узела сву архивску грађу која може да послужи као извор за сазнавање чињеница. Она нимало није оскудна, одакле се стрпљење, минуциозност и дуготрајан рад морају поставити као основни императиви пред истраживача. Долазак до што већег броја релевантних докумената, те поређење података које садрже, поступак је који

би у том случају био од непроцењиве важности. Ту се мисли пре свега на поређење података који настају у периоду од 1918. до 1941. године са подацима из 1945. године, чиме би било онемогућено доношење било каквих закључака само на основу оних других, који због недостатка материјала из међуратног раздобља на задату тему имају много тога више да кажу.

Најзад, чињенице прикупљене на основу архивске грађе, сазнања и претпоставке о структури колонистичких домаћинстава, не би требало да буду довољан циљ истраживања. Остварене резултате на том пољу неопходно би било посматрати као допринос једном обухватнијем проучавању породичног живота и домаћинства на Косову и Метохији, нарочито ако се има у виду да је реч о установама које су увек у тесној повезаности са појавама на ширем друштвеном плану, одакле њихову структуру и функцију није могуће посматрати независно од општијих друштвених, економских, културних, политичких процеса. Као посебно важан аспект анализе у том случају јавља се разматрање промена изазваних миграцијама, односно пресељењем из једне друштвене средине у другу, те прилагођавањем новим условима живота и привређивања. Укљученост породице и домаћинства у аграрну реформу и колонизацију на Косову и Метохији 1918-1941. године стога управо може да представља погодан референтни оквир за истраживање таквих промена и чинилаца који их генеришу.

## Литература

- Барјактаровић, 2004: М. Барјактаровић, „О породичним задругама на Косову и Метохији“, у: *Косово и Метохија у светлу етнологије* (уредник: Мирјана Менковић), Етнографски музеј, Београд.
- Вогјић, 1986: V. Vogišić, „O obliku nazvanom inokoština u seoskoj porodici Srba i Hrvata“, у: *Izabrana dela i Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru*, Službeni list SFRJ, Београд.
- Ђорђевић, 1983: Т. Р. Ђорђевић, *Из Србије Кнеза Милоша – културне ѝрилике од 1815. до 1839. године*, Просвета, Београд.
- Ивановић, Ђурчић, 1989: З. Ивановић, Н. Ђурчић, „Одlike досадашњег етнoлошког проучавања породице на Косову“, *Етнoлошке свеске*, Етнoлошко друштво Србије, Београд, св. 10.
- Јовановић, 2006: V. Jovanović, „Токoви и ishod међуратне колонизације Македоније, Косова и Метохије“, *Токoви историје*, Институт за новију историју Србије, Београд, св. 3.
- Казер, 2002: К. Kazer, *Porodica i srodstvo na Balkanu*, Удружење за друштвену историју, Београд.
- Кнежевић, 2000: С. Кнежевић, „Архивски и остали извори о настанку и почетном замаху у раду Етнографског музеја у Београду“, у: *Архивска грађа као извор за историју*, Архив Србије, Београд.
- Крстић, 1928: Ђ. Крстић, *Колонизација у Јужној Србији*, Сарајево, 1928.
- Лекић, 2002: Б. Лекић, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1918-1941*, Службени гласник, Београд.

- Lévi-Strauss, 1989: C. Lévi-Strauss, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb.
- Маловић, 2006: Г. Маловић, „Установе аграрне реформе Краљевине Југославије 1919-1941.“, *Архив*, Архив Србије и Црне Горе, Београд, св. 1-2.
- Milić, 2007: A. Milić, *Sociologija porodice: Kritika i izazovi*, Čigoja, Beograd.
- Mosely, 1940: P. E. Mosely, „The peasant family: The zadruga or communal joint-family in the Balkans and its recent evolution“, in: *The Cultural Approach to History* (editor: Caroline F. Ware), Columbia University Press, New York.
- Obradović, 1981: M. Obradović, *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918-1941)*, Priština.
- Osmani, 1984: J. Osmani, *Arhivska građa o agrarnoj reformi i kolonizaciji na Kosovu 1918-1941*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Ljubljani, Ljubljana.
- Павловић, 2008: А. Павловић, „Просторни распоред Срба и Црногораца колонизованих на Косову и Метохији у периоду између 1918. и 1941. године“, *Башићина*, Институт за српску културу, Приштина/Лепосавић, св. 24.
- Павловић, 2009: А. Павловић, „Прилог о економско-социјалном положају колониста на Косову и Метохији 1918-1941“, *Архив*, Архив Југославије, Београд, св. 1-2.
- Павловић, 2010: А. Павловић, „Прилог проучавању економије колониста на Косову и Метохији 1918-1941“, *Архив*, Архив Југославије, Београд, св. 1-2.
- Petrović, 1979: Đ. Petrović, „Dubrovački arhiv kao izvor za etnologiju“, *Arhivist*, Historijski arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik, sv. 1-2.
- Прошић-Дворнић, 1987: М. Прошић-Дворнић, „Истраживање прошлости и питање извора у етнологији – Меморијална и путописна грађа“, *Етнолошке свеске*, Етнолошко друштво Србије, Београд, св. 8.
- Радојичић, 2005: Д. Радојичић, „Архивски извори у реконструкцији живота“, у: *Етнологија и антропологија: сјање и перспективе* (уредник: Драгана Радојичић), Етнографски институт САНУ, Београд.
- Segalan, 2009: M. Segalan, *Sociologija porodice*, Clio, Beograd.
- Skolnick, 1973: A. Skolnick, *The Intimate Environment, Exploring Marriage and Family*, Brown and Comp, Boston.
- Филиповић, 1937: М. С. Филиповић, „Етничке прилике у Јужној Србији“, у: *Сјоменица двадесетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*, Скопље.
- Филиповић, 1991: М. С. Филиповић, *Човек међу људима*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Halpern, Vagner, 1988: Dž. Halpern, R. Vagner, „Društvena struktura i vreme: Studija o Jugoslaviji“, u: *Rađanje moderne porodice* (urednik: Anđelka Milić), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Halpern, 2006: Dž. Halpern, *Srpsko selo*, Srpski genealoški centar, Beograd.

## Архивска грађа

Архив Југославије – Београд

– Фонд (96) Установе аграрне реформе и колонизације Краљевине Југославије (1919-1941).

– Фонд (97) Установе аграрне реформе и колонизације социјалистичког периода (1945-1948).

Aleksandar PAVLOVIĆ

## **STRUCTURE OF COLONISTS' HOUSEHOLDS IN KOSOVO AND METOHIA FROM 1918 TO 1941 PURSUANT TO THE DATA FROM ARCHIVE MATERIAL**

### *Summary*

The topic of this paper is the structure of colonists' household in Kosovo and Metohia between 1918 and 1941, which author researches using archive documents not being explored till present day. The aim that lies ahead is to reveal facts on colonist household's structure, due to offer of information that could be useful in wider analysis of kinship organization in Kosovo and Metohia, particularly in researching influence that migrations, social, economical, cultural and political processes in that area have on family and household in mentioned period. Using archive documents in obtaining relevant information, the aim of this paper is also to attend affirmation of archive facts as resource in ethnological researching. In theoretical way, when consider the structure of colonist household, the author relies on typology presented by Martine Segalen and Karl Kaser. For the previous one, household differs in four types: household without family structure, simple household, expanded household and multimember household; the second one makes difference in three types: household of nuclear family, expanded family household and compound family household. Analyzing the sample of archive documents, the author reveals that archive facts are quite valuable, whence they couldn't be neglected in reaching the knowledge on household structure. At the other hand, he finds out that all three types of household presented by Kaser are spread among the colonists, but mostly simple household or household of nuclear family. Regarding household without family structure, mentioned by Segalen, the author says he didn't find any confidential archive facts, and according to that he makes a thesis that type of household among colonists could be just rare. The results obtained through researching, finally, author defines as not complete ones and consider them as assumptions yet to be confirmed or rejected. In that sense, he points out that it is very important to undertake much wider researches, especially those based on all archive documents which could be useful as resource in obtaining necessary facts.

*Key words:* family, household, colonists, Kosovo and Metohia, archive documents.